

УДК 130.2; 378

ОСНОВНІ ТИПИ ГУМАНІТАРНИХ ВИКЛИКІВ ТА НЕБЕЗПЕК ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Надія ТУРПАК

кандидат філософських наук,

провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ

Анотація. У статті на матеріалі новітніх вітчизняних досліджень виділені та проаналізовані основні типи гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України. На цій основі вказується на необхідність розробки сценаріїв подолання «ризикогенності» на рівнях українського соціуму, української культури та української людини.

Ключові слова: геополітична суб'єктність України, глобалізація, гуманітарні виклики та небезпеки, гуманітарна політика, державний суверенітет, криза суспільства, культура безпеки, ментальні війни, національна безпека, національна ідея, національна консолідація, «суспільство ризику», територія держави, технології Nonlinear Science, технології «high-Hume», українська ментальність.

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ ГУМАНИТАРНЫХ ВЫЗОВОВ И ОПАСНОСТЕЙ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Надежда ТУРПАК

кандидат философских наук,

ведущий научный сотрудник отдела философии и геополитики НИИУ

Аннотация. В статье на материале новейших отечественных исследований выделены и проанализированы основные типы гуманитарных вызовов и опасностей для современной Украины. На этой основе указывается на необходимость разработки сценариев преодоления «ризикогенности» на уровнях украинского социума, украинской культуры и украинского человека.

Ключевые слова: геополитическая субъектность Украины, глобализация, гуманитарные вызовы и опасности, гуманитарная политика, государственный суверенитет, кризис общества, культура безопасности, ментальные войны, национальная безопасность, национальная идея, национальная консолидация, «общество риска», территория государства, технологии Nonlinear Science, технологии «high-Hume», украинская ментальность.

MAIN TYPES OF HUMANITARIAN CHALLENGES AND DANGERS FOR MODERN UKRAINE

Nadiia TURPAK

Candidate of Philosophical Sciences,

lead research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

Annotation. The article analyzes and highlights the main types of humanitarian challenges and threats to modern Ukraine on the materials of the latest domestic investigations. On this basis, the need to develop scenarios to overcome the “riskogenic potency” at the level of Ukrainian society, Ukrainian culture, and Ukrainian individual is indicated.

Keywords: geopolitical subjectivity of Ukraine, globalization, humanitarian challenges and dangers, humanitarian policy, national sovereignty, crisis of the society, culture of safety, mental wars, national security, national idea, national consolidation, “risk society”, territory of the state, Nonlinear Science technologies, “high-Hume” technologies, Ukrainian mentality.

© Турпак Н.

Актуальні зовнішньополітичні та внутрішньополітичні події останнього часу в Україні, а саме: військовий конфлікт на Донбасі, анексія Криму, кризові явища в економічній, політичній та соціальній сферах, посилення міграційних процесів, загроза терористичних актів, небезпека екологічних наслідків забруднення довкілля та техногенних аварій і катастроф, свідчать про її входження в нову стадію цивілізаційного розвитку.

Українське суспільство вступило в епоху глобалізації (термін «глобалізація» уперше вжив у 1985 р. американський соціолог Р. Робертсон) та набуло ознак «суспільства ризику». Зазначимо, що творець відомої західної парадигми «суспільства ризику» У. Бек визначив ризик як подію, що ще не відбулася, проте, яка активізує дію. Він вважав, що ризику не вичерпуються наслідками, що вже настали, та вже заподіяними збитками. В них знаходить свій вияв «суттєва компонента майбутнього». У. Бек стверджував, що «у суспільстві ризику» минуле втрачає здатність визначати теперішнє. На його місце висувається майбутнє, як конструкт, фікція...» [2, с. 38].

Україна потребує сьогодні випереджувального аналізу «небезпек, здатних трансформуватися у ризику... Особлива увага має звертатися на діяльність політичних акторів, схильних до продукування ризиків, на появу нових каналів комунікації ризиків, активізацію агресивних інформаційних середовищ тощо...» [11, с. 34]. Тому в наш час набуває актуальності розробка сценаріїв подолання або зменшення ступеня подібної «ризикованості» на рівнях соціуму, культури, людини, що вимагає, у перше чергу, всебічного аналізу гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України.

На актуальність проблеми гуманітарних викликів та небезпек для України звертали увагу, починаючи з часу проголошення незалежності України у 1991 р., ряд відомих вітчизняних дослідників у галузях політології, філософії, соціології та інших гуманітарних наук, яким була не байдужа доля майбутнього розвитку України та благополуччя її громадян. Аналізу різних аспектів гуманітарних викликів та небезпек для України присвятили свою увагу А. Бичко [4], О. Білорус [5], О. Власюк [24], Є. Головаха [8], О. Дергачов [10], М. Дубина [9], Е. Заграва [11], В. Крисаченко [14], А. Кудряченко [16; 22], В. Лук'янець [17], М. Михальченко [21], М. Розумний [20], Ф. Рудич [16], Г. Скрипник [8], Ю. Щербак [25] та інші науковці.

Доробок цих та інших українських науковців становить достатню наукову базу для обґрунтування гуманітарного розвитку України, в тому числі для аналізу гуманітарних викликів та небезпек. Разом з цим, на наш погляд, у цих дослідженнях недостатньо уваги було приділено розкриттю типології та філософського змісту гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України.

Не претендуючи на всеохопне висвітлення цієї багатогранної проблеми, ми ставимо за мету виділити та проаналізувати основні типи гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України. Це, на нашу думку, може сприяти у розробці сценаріїв подолання «ризикованості» на рівнях українського соціуму, української культури та української людини.

Перш за все уточнимо деякі ключові поняття.

Так, для з'ясування понять *виклик* та *небезпека* необхідно розкрити зміст

поняття *національна безпека*. *Національна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, а також національних цінностей та способу життя від широкого спектра зовнішніх та внутрішніх загроз, різних за своєю природою (політичних, економічних, військових, екологічних, психологічних тощо). Це також стан держави, що дає можливість їй зберегти свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин [24].

Протилежним за змістом є поняття *небезпеки*. *Небезпека* – це усвідомлена, але не фатальна можливість заподіяння шкоди, майнового (матеріального), фізичного або морального (духовного) збитків особистості, суспільству, державі. *Небезпека* – одне з основних понять *національної безпеки*, що посідає проміжне місце між *викликом* та *загрозою* [7]. Фактично поняття *виклик* і *небезпека* є рівнототожними за змістом і відрізняються лише ступенем ескалації напруги, яку вони можуть спричинити.

Включення України в глобалізаційні процеси породжує різноманітні виклики, небезпеки та ризики, що можуть чинити загрозу для суспільства, культури, людини, людської ідентичності та духовності. Саме тому їх часто визначають як *гуманітарні* (від лат. *humanities* – людські, людяні). Сучасні гуманітарні виклики та небезпеки безпосередньо стосуються всіх сфер життя українського суспільства й істотно впливають на долю України, її національні інтереси та *національну безпеку*, сталий розвиток країни, її культури, забезпечення соціальних та громадянських прав її громадян, утвердження України в демократичному світовому співтоваристві.

Для виділення основних типів гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України ми спиралися на методологію соціально-філософського аналізу на основі суб'єкт-об'єктного підходу. На цій основі вважаємо за доцільне виокремити три основні типи *гуманітарних* викликів та небезпек для сучасної України: виклики та небезпеки для українського суспільства, виклики та небезпеки для української культури, виклики та небезпеки для української людини.

Виклики та небезпеки для українського суспільства. Сучасне українське суспільство зазнає потужних викликів та небезпек майже у всіх своїх сферах, зокрема на рівні такої суспільної інституції, як держава. Найбільш загрозливий характер мають виклики та небезпеки, які виявляють себе інтегрально й можуть чинити загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності держави.

Можна погодитися з таким тлумаченням *державного суверенітету* України: державний суверенітет – це верховенство, самостійність і повнота державної влади всередині України та її незалежність і рівноправність у відносинах з іншими державами і міжнародними організаціями. Державний суверенітет України є властивістю Української держави та її статусу як суб'єкта міжнародних відносин [24].

У свою чергу нагадаємо, що *територія держави* – це простір, на який поширюється суверенітет держави. Статус такої території визначається міжнародним правом, а щодо конкретної країни – ще і внутрішньодержавним (національним) правом. Територія держави фіксується кордонами держави [24].

Один із перших українських дослідників нового цивілізаційного становища

України в добу глобалізації та пов'язаних із цим викликів Ю. Щербак [25] зазначав, що глобальною проблемою сучасності став зростаючий конфлікт між національною державою, межами її самостійності і суверенітету та процесами глобалізації. На його думку, *глобалізація* – це складне, суперечливе та багатомірне явище, яке характеризується низкою видів цього процесу: технічна глобалізація, пов'язана з інформаційними та комунікаційними технологіями; політична – з поширенням політичних доктрин і технологій; фінансова – як база перекачування фінансових потоків; торговельна; інформаційно-культурна (через Internet); демографічно-міграційна; екологічна; епідеміологічна (тенденції поширення СНІДу, грипу та ін.); особистісна – через зростання особистих контактів зі світом; наукова – під час здійснення міжнародних проектів через Internet; злочинна глобалізація – під час поширення тероризму, зброї, наркотиків, міжнародної корупції тощо [25, с. 32]. У зв'язку із цим він зазначив, що сучасні виклики, які можуть загрожувати державному суверенітету будь-якої держави, були сформульовані Міжнародною комісією з інтервенції та суверенітету. Це такі виклики: послаблення режиму кордонів і розколи держав; розширення критеріїв загроз міжнародному миру та безпеці; неспроможність деяких держав ефективно здійснювати контроль над своєю територією та захистити населення своєї країни; зміна балансу верховенства права між державою та народом [26, с. 6].

Ці сучасні виклики, а також й інші, похідні від них, суттєво стосуються й українського суспільства. З часу проголошення незалежності України у 1991 р.

ретельна увага українських дослідників була прикута до аналізу найбільш загрозливих для України викликів та небезпек, серед яких можна виділити кризові цивілізаційні, кризові соціально-економічні та кризові соціально-політичні процеси та явища.

Виклики та небезпеки кризових цивілізаційних явищ, як неодноразово відзначалося вітчизняними дослідниками, і з чим ми можемо погодитися також, були зумовлені передусім кризою *геополітичної суб'єктності України*, яка виявилася в тому, що завдяки особливостям географічного розташування «між Сходом і Заходом» в геополітичному сенсі Україна тривалий час виявляла себе не як повноправний «гравець» на геополітичній шахівниці, а як об'єкт геополітичних інтересів з боку сусідніх держав. Цей процес набув загострення завдяки глобалізації, яка додатково актуалізувала питання якості державності, адже недостатня контрольованість певних територій та ресурсів, відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії та оптимальної стратегії соціально-економічного розвитку сприяли порушенню безпеки держави, зниженню темпів гуманітарного розвитку українського суспільства, низькому рівню забезпечення прав і свобод людини, обмежили можливості вільного ринку в Україні.

Можемо погодитися з думкою А. Кудряченка, який зауважив, що ще на початку епохи незалежності у 90-х роках ХХ ст., «звільнившись від ядерних арсеналів світового масштабу на некрайніх умовах, зволікаючи з трансформаційними перетвореннями, хибуючи з обранням зовнішньополітичної стратегії, Україна власними руками пересунула себе як державу потенційно першого

ешелону... у число країн другого ешелону» [16, с. 230]. Важливою є й думка Ф. Рудича про те, що «Україна повинна мати власне політичне обличчя, більш чітку позицію і діяти в інтересах країни, а не в інтересах інших держав» [16, с. 284].

У нинішніх умовах в цивілізаційному вимірі для України існує небезпека залишитися межовою країною між Росією, що реалізує імперські амбіції, та західноєвропейською і північноатлантичними спільнотами, якщо вона не утвердиться у своєму геополітичному виборі.

Сучасними науковцями активно обговорюється думка про те, що невизначеність геополітичних орієнтацій східних регіонів України протягом усього періоду її незалежності на тлі інформаційного чинника й низької політичної культури населення створили також передумови для можливого збройного вторгнення Росії з метою геополітичного домінування в регіоні й використання його як важеля впливу на економіку, політику й цивілізаційний вибір всієї України [8].

Варто відзначити, що якість суверенітету держави вимірюється здатністю ефективно контролювати територію, виконувати міжнародні зобов'язання, захищати національні інтереси, права своїх громадян за кордоном. Ми поділяємо думку українського дослідника О. Дергачова, що небезпечним для України є те, що «...статус і перспективи державності тривалий час залишалися не до кінця з'ясованими через наявність СНД і того комплексу відносин на пострадянському просторі, який становить феномен «близького зарубіжжя». Залишається якісно різним режим старих і нових кордонів. Проблеми делімітації та демаркації кордонів з Білоруссю і Росією

не вирішуються тривалий час... Стан українських кордонів, з одного боку, не сприяє внутрішній консолідації та формуванню політичної нації, а з другого – він не тільки обмежує країну в реалізації інтеграційних планів, зокрема у впровадженні безвізового режиму з країнами ЄС, а й наражає її на ризики, пов'язані з масштабною і неконтрольованою міграцією» [10, с. 183].

Щодо міграції, то варто наголосити, що її прояви у суспільстві досить часто бувають негативними. Так, завдяки їй країна втратила та продовжує втрачати цінний людський потенціал. Стихийно, невпорядковано, без необхідної прозорості та правового забезпечення розгортається трудова міграція («втеча мізків») українських громадян в європейські країни та США. Країна стала транзитною для мігрантів країн Азії, які прагнуть потрапити до Європи. Серйозною для України, як відзначають дослідники, особливо з урахуванням загальної демографічної ситуації, є проблема неконтрольованого осідання мігрантів на постійній основі [10].

Викликам та небезпекам, що несе із собою неконтрольована міграція, приділено увагу й у дослідженнях В. Крисаченка. Зокрема, він звернув увагу на неврегульованість міграційних процесів, необхідність створення ефективного національного міграційного законодавства, яке б не лише контролювало, але й захищало права мігрантів з України за кордоном [14, с. 214].

Важливим викликом та небезпекою для сучасного українського суспільства є наявність кризових соціально-економічних явищ в Україні.

Так, зокрема, ми розділяємо погляд українського дослідника Е. Заграви, який

у своїй праці «Глобалізація і нації» [11] звернув увагу на економічні наслідки глобалізації для української спільноти. В світі, що глобалізується, зауважує він, економічний тиск нівелює всі культурні відмінності, запроваджуючи уніфікацію у всьому. Колишні атрибути національної самобутності, які давали націям почуття своєї відмінності від інших, а саме: мода, техніка, прийоми ведення господарства, ієрархія цінностей, – все це стає інтернаціональним, всесвітнім. Інтерналізується й економіка, проте «лише острови національних економік здатні дати націям почуття спільних інтересів і окремішності» [11, с. 36]. Е. Заграва головним викликом для України вважає наявність егоїстичних інтересів крупних олігархів, так званої «еліти». Він обстоює необхідність державного зв'язку з економікою: «... збереження державного сектору, реформованого у згоді з новітніми надбаннями теорії і практики, є дуже важливим для будь-якої держави світу» [11, с. 36]. Дослідник вбачає в існуванні української нації політичну, економічну та екзистенційну доцільність. Проте він вказує, що всі головні атрибути нації – національна свідомість, національна держава та економіка – ще не сформовані остаточно, що вимагає збереження національних традицій, мови, історії, культури, щоб запобігти економічному тиску глобалізації. Можна погодитися з думкою дослідника про те, що протидіяти небезпекам процесів глобалізації можливо лише на шляху зміцнення економічної потуги нації, об'єднаної в державу.

Виклики та небезпеки кризових соціально-економічних явищ всередині країни досить часто пов'язуються дослідниками цієї теми зі світовою фінансово-економічною кризою. Зокрема,

йдеться про те, що світова фінансово-економічна криза наклалася на зтяжну системну кризу українського суспільства, а поєднання внутрішніх проблем із глобальними створило загрозливу ситуацію для суверенітету держави.

Зокрема, терміном *криза суспільства* дослідники позначають момент, коли модель функціонування суспільства дає серйозні збої, що призводять до руйнування всієї системи, коли неможливе відтворення соціальної системи на минулих принципах, коли руйнується усталена організація життя суспільства. Кризи можуть проявлятися і як системні, і як часткові [13].

У вітчизняних дослідженнях соціально-економічні чинники кризових процесів і явищ досить часто розглядаються у тісній взаємодії з соціально-політичними. Кризові соціально-політичні процеси та явища є викликом та небезпекою для сучасного українського суспільства. Наявність кризових соціально-політичних процесів і явищ як всередині країни, так і поза її межами гальмують національну консолідацію та знижують рівень патріотизму населення.

Проте не можна не погодитися з тим, що умовою успішності держави є здатність до прогресу та конкуренції, підтримання моральної та матеріальної мотивації громадян до патріотизму. Власні історія, культура, національна самосвідомість слугують важливими чинниками для *національної консолідації*, що створює основу держави, визначає загальний рівень її ефективності та конкурентоспроможності, усталеного розвитку.

Натомість гальмують національну консолідацію низький рівень матеріального добробуту громадян, брак

демократії, відсутність умов для виявлення ініціативи, низька довіра громадян до влади, відстороненість від політичного життя, нерозвиненість самоврядування. Можна погодитися з тим, що «розкол еліт, протиборство на рівні гілок і інститутів влади призвели до того, що в країні не розроблена єдина програма подолання кризи. Неконсолідованість політичних і економічних суб'єктів протягом багатьох років розбалансувала всі інститути, що забезпечують соціальний порядок у державі і суспільстві» [13, с. 21].

Кризові соціально-політичні процеси і явища можуть спричиняти серйозні наслідки для громадянського суспільства, що динамічно формується і розвивається в Україні. Передусім вони впливають на громадян, формуючи у них феномен так званого «звикання до кризи», що призводить у кінцевому підсумку до втрати ними опори для самоідентифікації, відчуження від влади. Громадяни зазнають спрощення у своїх життєвих виявах, а їхня соціальна поведінка обмежується нетривалими життєвими проектами.

Драматична зміна соціально-політичного простору країни у зв'язку з подіями на Донбасі та в Криму вплинула й на соціально-психологічну атмосферу в суспільстві. Поділяємо думку українського дослідника Є. Головахи, який, привернувши увагу до проблеми переселенців з кризових територій, наголосив, що ця проблема є важливою з соціально-психологічної точки зору, адже населення втрачає свою вкоріненість, що може спричинити у майбутньому формування його культурної невідповідності [8].

Проте у сучасних дослідженнях існує думка й про те, що будь-яка криза приховує у собі як небезпеку, так і

можливості виходу з неї. Можна погодитися з твердженням, що «для України небезпека кризи криється в можливості втрати державності через повну внутрішню дезінтеграцію. Криза загрожує нам перетворенням на колонію Росії і в черговий раз на її сировинного, інтелектуального донора та джерело «гарматного м'яса» для ведення перманентних імперських воєн. Можливості криються в тому, що новий цикл за власними установками має бути найбільш відповідним ментальності української нації, яка вироблялася століттями, але практично ніколи не була відповідною вимогам свого часу...» [9, с. 27].

Отже, викликами та небезпеками для українського суспільства є кризові цивілізаційні, кризові соціально-економічні та кризові соціально-політичні процеси та явища. Розробка сценаріїв їх подолання має увійти у зовнішньополітичну, внутрішньополітичну, соціальну стратегії розвитку України на найближчі десятиріччя.

Виклики та небезпеки для української культури. Входження України в епоху цивілізаційних та внутрішньосоціальних трансформацій зумовило ряд викликів та небезпек для української культури, як у сфері її функціонування, так і в рівні засвоєння її набутків. Вони полягають у втраті гуманістичних цінностей, ідеалів та норм гармонійного співжиття людей в українській соціокультурній спільноті. Значна частина українського суспільства потерпає від браку культурної самоідентифікації, усвідомленого загальнонаціонального смислу існування.

Збільшується потреба у розкритті духовного потенціалу української національної культури, адже саме вона виступає мірилом розкриття,

самореалізації та самоствердження української людини в сучасному динамічному соціумі: «... українська національна культура є узагальненим вираженням творчих зусиль українського народу, його осягів у світорозумінні, релігії, моралі, художньому мисленні, науці й філософії. І водночас – способом самореалізації української людини з усіма особливостями її психіки, темпераменту, творчої уяви: її способом бути українцем і бути індивідуальністю, яка прагне до універсальності» [12, с. 827].

Сучасні українські дослідники особливо підкреслюють важливість формування ефективної культурної політики держави, адже культура виконує консолідуючу функцію в суспільстві. Разом з тим «несистемна гуманітарна політика й недостатня присутність української культури в Криму та окремих регіонах Донбасу призвели до того, що домінуючого впливу на свідомість мешканців цих територій набув російський інформаційно-культурний продукт сумнівної якості. Це сприяло неприйняттю українських державницьких цінностей і поширенню сепаратистських настроїв» [6, с. 49].

Відзначимо, що духовний потенціал української національної культури неподільно пов'язаний із поняттями *українська ментальність* та *українська національна ідея*, які вимагають підвищеної уваги дослідників у зв'язку з новітніми гуманітарними викликами та небезпеками.

Так, на наш погляд, викликом та небезпекою для української культури є недооцінка усвідомлення змісту поняття української ментальності та її модернізації в сучасних умовах. Проте, як відомо, ще представники українського персоналізму звернули увагу на її вагому роль у

розкритті цілісного духовного потенціалу особистості. Ключова проблема персоналізму – проблема людини як цілісної духовної особистості – стала змістовним наповненням україноментальної творчості Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Гоголя, П. Куліша, М. Драгоманова, Л. Українки, Д. Чижевського, О. Кульчицького та ін. Ці відомі українські мислителі пов'язали українську ментальність (феномен «української душі») з важливими ключовими ідеями: кордоцентричності, моральності людського буття, його зв'язку з природою, довкіллям, рідною землею, Батьківщиною тощо [23].

Істотного значення в українській ментальності в сучасних умовах набуло смисложиттєве розуміння свободи. Як зазначала А. Бичко, «... з одного боку, це було розуміння свободи як індивідуальної особистісної сутності. Адже саме таке розуміння було закономірним продовженням тієї тенденції, що склалася в ментальних особливостях українців – кордоцентрична (від грецького *corgis* – серце) спрямованість. Тим більше, що особистісна свобода була нерозривно пов'язана з героїчними ідеалами, обґрунтованими народною культурою...» [4, с. 117].

Українська ментальність увібрала в себе духовні виміри буття українського народу, що виявили себе у певній системі цінностей, серед яких демонстрація дружнього відношення індивідуального «Я» до іншого «Ти», інших народів, етносів, світу в цілому. Це спонукало українців запобігати агресивності у побудові новітніх моделей співробітництва.

Водночас в умовах глобалізації може відбуватися порушення духовної гармонії як всередині особистості, так і між особистістю та світом. Це може призвести до втрати почуття ідентичності,

культурної дезорієнтації, коли відбувається пошук місця своєї власної культури між транснаціональним і локальним, етнічним і цивілізаційним.

Поглиблення досліджень у царині української ментальності дають можливість реконструювати сучасну людину у всій повноті її самовиявів та проявів, відновити гуманістичний погляд на дійсність. Завдяки цьому стане можливим протистояти гуманітарним викликам та небезпекам на основі застосування механізмів позаконфліктної взаємодії, всезагальної терпимості та любові. Відродження ментального коріння української духовності сприятиме відновленню самоповаги, позбавленню комплексу меншовартості, гармонізації у стосунках української людини зі світом.

Сучасність вимагає модернізованого підходу до проблеми духовних цінностей, що мають стати формоутворюючими світоглядними цінностями сучасної української людини, яка в стрімкому глобалізованому середовищі хоче зберегти почуття своєї національної ідентичності. Ми поділяємо висловлену у дослідженнях думку, що у нових умовах «самі українці як політична нація повинні обрати нові цінності, щоб відповісти конструктивно на політичні та економічні виклики у внутрішньому та зовнішньому аспектах...» [21, с. 19].

Викликом та небезпекою для української культури на сучасному етапі є недооцінка гуманістичного змісту поняття *української національної ідеї*. Так, український дослідник М. Розумний відзначає, що суспільна свідомість в Україні перебуває у полоні світоглядних невідзначеностей. Тому й поняття національної ідеї стає ключовим для розуміння та перетворення дійсності. На його думку,

національна ідея є тим, що відрізняє усвідомлену спільноту від неусвідомленої, а її відсутність дається взнаки як руйнівний фактор комунікації, що провокує незгоду і нерозв'язний конфлікт інтерпретацій мало не з кожного соціально значущого приводу. Найуспішніше, вважає дослідник, українська духовність може реалізуватися через ідею політичної нації – як проект побудови нової спільноти українців із властивими їй індивідуальними рисами та власним алгоритмом самореалізації [20, с. 72].

Український дослідник В. Прісняков [18] запропонував суттєво переосмислити поняття *національна ідея* у зв'язку з новітніми викликами сучасності. Він вважає за потрібне доповнити зміст цього поняття важливими гуманістичними положеннями, зокрема, ідеєю гармонійного виховання особистості з пріоритетами здорового способу життя, освіченості, що забезпечує формування індивідуальної та особистої свободи людини. Можна погодитися з дослідником, що потребують переосмислення і деякі інші аспекти української національної ідеї. Так, заслуговують на увагу аспекти гармонізації людини і природи, і як наслідок – економіки з природою, адже тільки у такий спосіб можливе зростання добробуту української людини. У раціональну складову національної ідеї також має увійти екологічна складова, а саме усвідомлення необхідності відновлення природи України, зруйнованої Чорнобильською аварією, сховищами радіоактивних відходів, видобутком руди і вугілля, гіпертрофованою і застарілою металургійною та хімічною промисловістю тощо.

Важливим викликом, що потребує модернізації поняття національної ідеї,

є недостатній рівень культури співжиття українців у державі. З огляду на це гуманістична складова національної ідеї має стати основою розробки основоположних принципів, ідеалів і норм культурної політики української держави, що зорієнтовані на побудову толерантного суспільства, виховання індивідуумів у дусі розвитку історичного погляду на цивілізацію, виховання здатності мислити стратегічно, оптимально використовувати потенціал жінок, людей похилого віку, інвалідів.

Суттєво розширив зміст поняття «національна ідея» О. Білорус, зазначивши, що у XXI ст. українцям треба вчитися глобалізації, адже стратегія безпечного розвитку вимагає створення умов для внутрішньої інтеграції суспільства, консолідації та солідаризації. Потребує справедливого вирішення соціальної частини людини-громадянина в новому глобальному світі [5, с. 776].

Отже, виклики та небезпеки для української культури полягають у недостатності розкриття її духовного, гуманістичного потенціалу, необхідності її модернізації відповідно до сучасних реалій. Українці як політична нація мають оновити систему ідеалів, норм і цінностей, розробити засади гуманітарної та культурної політики, що допомогло б їм знайти ефективні відповіді на гуманітарні виклики та небезпеки для української культури.

Виклики та небезпеки для української людини. Науково-технічний прогрес та практичне втілення його досягнень у виробництво, що супроводжують поступовий перехід українського суспільства до нового способу існування в умовах глобалізації, порушують безпечні основи людського існування, чинять

негативний вплив на здоров'я людини та її соціальне самопочуття.

Виклики та небезпеки для української людини пов'язані з екзистенційними, медико-екологічними та інформаційними аспектами соціокультурних процесів в Україні. Проте найголовнішим чинником буття української нації є фізичне та духовне здоров'я людини.

Останні події в Україні, пов'язані зі збройним конфліктом на Донбасі, зокрема, з тими соціальними наслідками, що були викликані жорстоким порушенням гармонії у бутті людей – мешканців тієї території, обумовлюють актуальність аналізу теми новітніх викликів для української людини.

Тема новітніх викликів для людини стала провідною на Всесвітньому саміті з гуманітарних питань, що відбувся у Стамбулі 23 – 24 травня 2016 р. Він був присвячений людям, що постраждали внаслідок конфліктів, насильства, стихійних лих, інших кризових явищ. На саміті було приділено увагу й гуманітарній проблематиці в Україні. Так, за даними ООН, на Донбасі голодують 1,5 млн. людей. Загострилися міграційні процеси. Два роки збройного конфлікту трагічно вплинули на долі декількох тисяч людей на Сході України. На саміті було окреслене ключове завдання: відновити цінності гуманізму, наголосити, що проблема здоров'я та благополуччя населення є кінцевою метою будь-якої гуманітарної діяльності [19].

Викликом та небезпекою для української людини є також гуманітарні наслідки техногенних аварій та катастроф. Так, українці вже мають негативний досвід Чорнобильської катастрофи, що не лише спричинила негативний вплив на здоров'я населення та демографічні

показники, але й зумовила стресовий стан мешканців, що опинилися у зоні лиха, змінила стиль життя людей, структуру особистості, вплинула на політичні та соціально-психологічні аспекти в суспільстві, посткатастрофні соціальні процеси, зокрема, на міграційні процеси в районах забруднення [1].

Можуть становити серйозну гуманітарну небезпеку й новітні наукові революції в природничих та гуманітарних науках, завдяки яким відбуваються радикальні зміни у поглядах людей на самих себе. Так, наприклад, генна інженерія суттєво впливає на розуміння людиною себе та своєї ідентичності. Вона робить можливими такі втручання в природу людини та в еволюцію живого, наслідки якого є непередбачуваними та загрожують самому існуванню людської популяції.

Значної уваги в сучасних вітчизняних дослідженнях приділено темі небезпечних наслідків застосування так званої Nonlinear Science. Йдеться про новітні наукові супертехнології, що можуть загрожувати існуванню людини як виду, а також чинити негативний вплив на всю соціогуманітарну сферу. Так, українські дослідники В. Лук'янець, О. Кравченко, О. Мороз та ін. [17] проаналізували долю Homo Sapiens у контексті викликів новітніх наукових супертехнологій та їх впливу на соціогуманітарну сферу.

На думку дослідників, джерелом гуманітарних тривог у XXI ст. постає так звана меганаука. У її розпорядженні перебувають такі гігантські експериментальні установки, як суперприскорювачі й мегаколайдери, космічні радіотелескопи, планетарні обчислювальні мережі типу WEB і GRID, квантові суперкомп'ютери, що оперують

квантами світла, а також лабораторії для створення суперпотужних магнітних полів та ін. При необережному поводженні з цими технологіями зростає загроза небезпечних для життя людства техногенних катастроф. Дослідники наголосили на тому, що меганаука утворила фізико-космічні і соціогуманітарні технології, котрі дають змогу цілеспрямовано змінювати як соціальний устрій, так і соціальну сутність особистості. Роль останніх все більш ефективно починають виконувати мережі спілкування (медіамережі, індустрія рекламних мереж, Інтернет тощо). Модернізуючи індустрію таких супертехнологій, творці меганауки беруть на себе етичну відповідальність за всі ризики, що породжуються практикою застосування цієї індустрії.

Дослідники дійшли висновку, що у XXI ст. планетарний соціум входить у зону дії законів Nonlinear Science не випадково. Ті, хто творить подібні технології, жадають абсолютної влади над усіма рівнями фундаментальної структури матерії. Тому застосування технологій Nonlinear Science – це своєрідний екзистенційний виклик людству, намагання перетворити людину на постлюдину, здобути право тотального контролю над незліченними ресурсами Всесвіту. Все це створює підстави, вважають науковці, для новітніх гуманітарних тривог [17, с. 5].

Значну небезпеку для української людини, її соціального самопочуття становить втілення сучасних технологій «high-Hume» (так звані високі гуманітарні технології). Ці технології негативно впливають на індивідуальну, творчу свідомість людини, її здатність до рефлексії та аналізу, спонукаючи до підкорення пануючій думці, до відсутності

критичності, довірливості. Індивідуальна свідомість, у тому числі й свідомість української людини, що була сформована родинним вихованням, ментальними особливостями та культурними традиціями її народу, розчиняється у суспільних приписах, взірцях, що насаджуються ззовні. Технології «high-Hume», коли вони безвідповідально застосовуються у сфері public relations, спрямовані на так зване корегування свідомості, навіювання та маніпуляцію, що може в результаті привести систему до саморуйнування.

Як відзначають дослідники цієї теми, особливу небезпеку являють собою політичні наслідки застосування цих новітніх технологій. Адже для досягнення необхідного політичного результату користувачу цього виду технологій достатньо сформулювати потрібний тип свідомості не більш ніж у 20 % населення. Приблизно таку частину населення складає так звана «еліта» суспільства, члени якої реально впливають на прийняття рішень. Отже, послідовне застосування інформаційних технологій до еліти суспільства обмежує простір демократичних механізмів самою елітою і тим самим кардинально скорочує потенціал суспільства (в першу чергу інтелектуальний) [15, с. 76].

Застосування новітніх гуманітарних технологій в інформаційному середовищі може серйозно підірвати принципи національної безпеки, адже за їх допомогою можна впливати на свідомість громадян України. Так, один з фундаторів глобалістичних досліджень в Україні О. Білорус привернув увагу до військових наслідків застосування новітніх маніпулятивних технологій в гуманітарній сфері. Вони спричинені небезпеками такого феномену сучасної цивілізації, як

ментальне протистояння або *ментальні війни*. Цей феномен виник на основі розвитку засобів масової комунікації й удосконалення технологій психологічного впливу на індивідуальну та масову свідомість, при базуванні феномену ментальної агресії на розумінні того, що в основі будь-якої людської діяльності знаходиться певна психокультура, яка під час застосування спеціальних психотехнологій може змінити самоідентифікацію великих груп людей і включити їх у психокультуру агресора [5, с. 76].

Отже, виклики та небезпеки для української людини пов'язані з екзистенційними, медико-екологічними та інформаційними аспектами соціокультурних процесів в Україні, що увібрали в себе вплив науково-технічного прогресу та його динаміки. Це може загрожувати життю людини, її фізичному, ментальному та соціальному самопочуттю. Західні теоретики «суспільства ризику» вважають, що для того, щоб суттєво обмежити небезпеки, які загрожують людині як мешканцю високорозвиненої цивілізації, необхідно відмовитися від продуктивістської моделі розвитку, що штовхає людину до ризиків та небезпек. Цю модель необхідно замінити, на їхню думку, моделлю самоцінності та самоздійсненності людини як особистості [3].

Проведений аналіз гуманітарних викликів та небезпек для сучасної України свідчить про необхідність розробки оптимальних сценаріїв подолання «ризикогенності» на рівні українського соціуму, української культури та української людини. Одним із важливих сценаріїв, на нашу думку, може бути формування у майбутньому такої новітньої гуманітарної сфери знань, як *культура безпеки*. У зв'язку з цим у дослідженні

обґрунтовано необхідність новітніх політичних та зумовлених впливом глобалізації ціннісних стратегічних засад розвитку українського суспільства, розробки його гуманітарної та культурної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабосов Е. М. Чернобыльская трагедия в ее социальных измерениях / Е. Бабосов. – Минск, 1996. – 151 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну: пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Бехман Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехман; пер. с нем. А. Ю. Антоновського, Г. В. Гороховой, Д. В. Эфременко, В. В. Каганчик, С. В. Мясца. – М.: Логос, 2010. – 248 с.
4. Бичко (Неліпович) А. К. Українська ментальність. Джерела становлення / А. Бичко. – К.: Освіта України, 2014. – 206 с.
5. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку: [моногр.] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко [та ін.]; керівник автор. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
6. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: зб. науково-експерт. матеріалів / За заг. ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2015. – 104 с. – (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4) / [Електронна версія]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
7. Геополітика: енциклопедія / Под общ. ред. В. Манилова. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2002. – 624 с.
8. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України: матеріали круглого столу / ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, м. Київ, 22 вересня 2015 року [голов. ред. Г. Скрипник]. – К., 2015. – 276 с.
9. Гуманітарні та ресурсні проблеми національної безпеки України [Текст]: монографія / Дубина М. І. [та ін.]; Акад. наук вищої освіти України. – К.: Експрес-Поліграф, 2011. – 399 с.
10. Дергачов О. В. Українська національна ідея: проблема суб'єктності / Теорія та практика формування української національної ідеї / Упоряд. і ред. О. К. Шевченко; за заг. ред. О. С. Власюка. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 177 – 189.
11. Заграва Е. Глобалізація і нації [Текст]. – К., 2000. – 64 с.
12. Історія української культури в п'яти томах. – Том 5: Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. – Книга 4: Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні [Текст] // Артюр Л. Ф., Бондаренко В. Д., Гардашук Т. В. та ін. – К.: Наукова думка, 2013. – 942 с.
13. Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів. – К., 2010. – 104 с.
14. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: монографія. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.
15. Кузнецов В. Н. Социология безопасности: формирование культуры безопасности в трансформирующемся обществе. – М., 2002. – 367 с.
16. Кудряченко А. І. Геополітика: підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
17. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Мороз О. Я. та ін. Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння / В. Лук'янець. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 317 с.
18. Прісняков В. Ф. Виклики сучасності: математичні моделі. Оптимальні вирішення / В. Прісняков. – Дніпропетровськ, 2007. – 211 с.
19. РІА Новини Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.n.com.ua/view/20160524/1010467160.html>
20. Розумний М. М. Національна ідея і національна філософія / Теорія та практика формування української національної ідеї / Упоряд. і ред. О. К. Шевченко; за заг. ред. О. С. Власюка. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 66–73.

21. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К.: ІПІНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.

22. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації / А. І. Кудряченко. – К., 2014. – 444 с.

23. Турпак Н. В. «Українська душа» у пошуках відповідей на «виклики» сучасної доби // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 247 – 251.

24. Український геополітичний словник // Автор концепції, упоряд. і ред. В. С. Крисаченко; за заг. ред. О. С. Власюка, П. П. Кононенка. – К.: МП «Леся», 2010. – 531 с.

25. Щербак Ю. М. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття / Ю. Щербак. – К.: Дух і літера, 2003. – 576 с.

26. The responsibility to protect. December 2001. Supplementary volume to the report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. – Ottawa, 2001.

REFERENCES

1. BABOSOV, E. (1996). *Tragedy of Chernobyl in Its Social Dimensions*. Minsk, 151 p. [in Rus.]

2. BEK, U. (2000). *Risk Society. On the Way to Another Modernity*. Moscow: Progress-Traditsiya, 384 p. [in Rus.]

3. BEKHMANN, H. (2010). *Modern Society: Risk Society, Information Society, Knowledge Society*. Moscow: Logos, 248 p. [in Rus.]

4. BYCHKO (NELIPOVYCH), A. (2014). *Ukrainian Mentality. Sources of Formation*. Kyiv: Osvita Ukrainy, 206 p. [in Ukr.]

5. BILORUS, O., ed. (2001). *Globalization and Safety of Development: A Monograph*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet, 733 p. [in Ukr.]

6. ZDIORUK, S., ed. (2015). *Challenges and Threats to Human Security of the Ukrainian State: A Collection of Scientific and Expert Materials*. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh

doslidzhen, 104 p. [online]. Available at: <http://www.niss.gov.ua>. [in Ukr.]

7. MANILOV, V., ed. (2002). *Geopolitics: An Encyclopedia*. Moscow, 624 p. [in Rus.]

8. SKRYPNYK, H., ed. (2015). *Humanitarian vyklyky ta sotsialni naslidky viiskovykh dii na Skhodi Ukrainy. Materialy kruhloho stolu*. (Humanitarian Challenges and Social Consequences of Military Actions in Eastern Ukraine: Materials of the Roundtable Discussion). Kyiv: Instytut mystetstvoznavstava, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, 276 p. [in Ukr.]

9. DUBYNA, M., ed. (2011). *Humanities and Resource Problems of National Security of Ukraine [Text]: A Monograph*. Kyiv: Ekspres-Polihraf, 399 p. [in Ukr.]

10. DERHACHOV, O. (2008). *Ukrainian National Idea: The Problem of Subjectivity*. In: O. VLASIUK, ed. *Theory and Practice of Formation of the Ukrainian National Idea*. Kyiv: Polihrafichnyi tsentr "Foliant", pp. 177–189. [in Ukr.]

11. ZAHRAVA, E. (2000). *Globalization and Nations [Text]*. Kyiv, 64 p. [in Ukr.]

12. ARTIUR, L., BONDARENKO, V., HARDASHUK, T., et al. (2013). *Ukrainian Culture of the 20th–21st Centuries*. Volume 5 of *History of Ukrainian Culture in Five Volumes*. Book 4. *Problems of Functioning, Preservation, and Development of Culture in Ukraine [Text]*. Kyiv: "Vydavnytstvo 'Naukova Dumka' NAN Ukrainy", 942 p. [in Ukr.]

13. *The Crisis in Ukraine: Affected Areas. Sociologists' Look* (2010). Kyiv, 104 p. [in Ukr.]

14. KRYSACHENKO, V. (2005). *Population Dynamics: Population, Ethnic, and Global Dimensions: A Monograph*. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 368 p. [in Ukr.]

15. KUZNETSOV, V. (2002). *Sociology of Security: Building a Culture of Safety in a Transformed Society*. Moscow, 367 p. [in Rus.]

16. KUDRIACHENKO, A., ed. (2004). *Geopolitics: A Textbook*. Kyiv: Mezhrheionalna akademiia upravlinnia personalom, 296 p. [in Ukr.]

17. LUKIANETS, V., ed. (2009). *Natural Science and Humanities. In Search for Mutual*

Understanding. Kyiv: Vydavnytstvo PARAPAN, 317 p. [in Ukr.]

18. PRISNIAKOV, V. (2007). *Challenges of Our Time: Mathematical Models. Optimal Solutions*. Dnipropetrovsk, 211 p. [in Ukr.]

19. RIA *Novosti Ukraine*. [online]. Available at: <http://ria.n.com.ua/view/20160524/1010467160.html> [in Ukr.]

20. ROZUMNYI, M. (2008). The National Idea and National Philosophy. In: O. VLA-SIUK, ed., *Theory and Practice of the Ukrainian National Idea Formation*. Kyiv: Polihrafichnyi tsentr "Foliant", pp. 66–73. [in Ukr.]

21. MYKHALCHENKO, M., ed., et al. (2013). *Social Values of Ukraine's Population in Theoretical and Practical Dimensions*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 336 p. [in Ukr.]

22. KUDRIACHENKO, A., ed. (2014). *Modern European Cultural and Historical Values in the Context of the Challenges of Globalization*. Kyiv, 444 p. [in Ukr.]

23. TURPAK, N. (2009). "Ukrainian Soul" in the Search of Answers to the Modern Era "Challenges". *Ukrainoznavstvo*, Vol. 2, pp. 247–251. [in Ukr.]

24. KRYSAKCHENKO, V., ed. (2010). *Ukrainian Geopolitical Dictionary*. Kyiv: "MP Lesia", 531 p. [in Ukr.]

25. SHCHERBAK, Yu. (2003). *Ukraine: The Challenge and the Choice. Prospects of Ukraine in the Globalized World of the 21st Century*. Kyiv: Dukh i litera, 576 p. [in Ukr.]

26. *The Responsibility to Protect. Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. (2001). Ottawa. [in Eng.]

N. Turpak

Main Types of Humanitarian Challenges and Dangers for Modern Ukraine

Abstract

Current foreign and domestic events of the period of Ukraine's independence indicate that Ukrainian society has entered the era of globalization and acquired traits of the "risk society". Therefore, the development of scenarios for overcoming or reducing the extent of such "riskogenic potency" at the level of society, culture, and human, which requires the analysis of priority humanitarian challenges and threats to modern Ukraine, becomes topical in our time.

Based on the materials of the latest domestic investigations, the article analyzes and highlights the main types of humanitarian challenges and threats to modern Ukraine, namely challenges and risks for the Ukrainian society, challenges and risks for the Ukrainian culture, challenges and risks for the Ukrainian man.

The publication substantiates that the challenges and risks for the Ukrainian society are, first of all, recessional civilizational, socioeconomic, and sociopolitical processes and phenomena.

In turn, challenges and risks for the Ukrainian culture consist in the lack of disclosure of its spiritual, humanistic potential and the need for modernization in line with modern realities.

The challenges and dangers for the Ukrainian man are related to the existential, healthcare and environmental, as well as information aspects of sociocultural processes in Ukraine that have incorporated the impact of scientific and technological progress and its dynamics. It is shown that this may endanger human life, his physical, mental, and social well-being.

The analysis highlights the need for the development of optimal scenarios to overcome the "riskogenic potency" at the level of Ukrainian society, Ukrainian culture, and Ukrainian human. It is shown that one of the possible scenarios may be future forming of such latest humanitarian sphere of knowledge as "safety culture". In this connection, the article substantiates the necessity of new political and, due to the influence of globalization, axiological strategic foundations for the development of Ukrainian society, the development of its humanitarian and cultural policy, implementation of the model of self-value and human self-actualization as an individual.